

Тригуб П.М., Миколаївський державний університет ім. Петра Могили.

Тригуб Петро Микитович (1935 р.н.). У 1958 р. закінчив історичний факультет Харківського державного університету ім. О.М. Горького. Доктор історичних наук, професор, заслужений працівник народної освіти України, дійсний член Української академії історичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Має понад 150 публікацій, серед них 12 монографій та навчальних посібників. Нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня. Коло наукових інтересів – історія України, Україна в міжнародних стосунках, аграрна історія України, історичне краєзнавство.

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ ПЕРІОДУ

У статті розглядаються питання зовнішньополітичної діяльності українських національних урядів під час революції 1917-1921 рр. Автор доходить висновку, що в цей час був сформований загальний зовнішньополітичний курс Української держави гетьмана Скоропадського та Української Народної Республіки, спрямований на міжнародне визнання її та пошуки союзників у боротьбі з радянською Росією. В ряді випадків автор висловлює власну думку щодо оцінки зовнішньої політики українських національних урядів.

In article questions of foreign policy activity of the Ukrainian national governments are considered during revolution of 1917-1920. The author comes to a conclusion, that the general foreign policy of the Ukrainian Power of hetman Skoropadskogo and the Ukrainian National Republic of times of the Directory, directed on international her recognition and on searches of allies for struggle against the Soviet Russia at this time has been generated. In some cases the author expresses own opinion concerning foreign policy of the Ukrainian national governments.

Розвиток незалежної Української держави на сучасному етапі, її зовнішньополітичної діяльності не може успішно здійснюватися без вивчення і узагальнення досвіду її міжнародних зв'язків у період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Зусилля її дипломатії були спрямовані на утвердження України на міжнародній арені, здобуття підтримки з боку насамперед європейських країн для зміцнення її незалежності, пошуки союзників у боротьбі з інтервенцією Радянської Росії. Важливого значення набуває визначення змісту зовнішньої політики українсь-

ких національних урядів, характеру її стосунків з іноземними державами, насамперед з Росією, країнами Четверного союзу та Польщею.

Вивчення історії зовнішньої політики України здійснювалося як у радянські часи, так і в період незалежної України, а також представниками української діаспори у зарубіжжі. При цьому сформувалися два принципово різних підходи до оцінки зовнішньополітичної діяльності українських національних урядів 1917-1921 рр. Вітчизняні історики радянської доби [1] повністю заперечували будь-який позитивний досвід Центральної

Ради, Гетьманату і Директорії в галузі міжнародних відносин чи оцінювали його тільки негативно. Другий підхід, започаткований представниками української діаспори в Західній Європі та США [2], принципово відрізнявся від позиції радянських істориків. Для цього підходу притаманні в цілому позитивна оцінка діяльності української дипломатії тих часів по створенню мережі закордонних представництв і формуванню дипломатичного корпусу, зовнішньополітичного курсу України, при аналізі якого враховуються як здобутки, так і прорахунки. При цьому автори підкреслюють самостійність і незалежність зовнішньої політики Української держави.

Проголошення незалежної Української держави в 1991 р. активізувало пошуки вітчизняних істориків у галузі здійснення зовнішньополітичних завдань українських національних урядів 1917-1921 рр. Науковці переходили від збирання та констатації фактів до глибокого аналізу і узагальнення зовнішньополітичних подій того часу. Помітним явищем стала праця В. Соловйової [3], яка не тільки підсумувала пошуки істориків у царині дипломатії періоду національно-визвольних змагань, а й, залучивши багатий фактичний матеріал, написала нове оригінальне дослідження з історії зовнішньої політики України.

Автор цієї статті, не претендуючи на повноту висвітлення, ставить своїм завданням висловити власний погляд стосовно оцінки зовнішньополітичного курсу національних урядів України 1917-1921 рр., не торкаючись зовнішньої політики Української радянської держави цього періоду.

Для початку визначимо основні етапи діяльності національних урядів України в галузі зовнішньої політики: 1) зовнішньополітичний курс УНР доби Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.); 2) зовнішня політика Української гетьманської держави (квітень – грудень 1918 р.); 3) зовнішньополітична діяльність урядів доби Директорії. Ця періодизація історично обумовлена фактичним існуванням урядів.

Зовнішньополітична діяльність Генерально-го Секретаріату (Ради Народних Міністрів) Центральної Ради фактично розпочинається з часу здійснення Жовтневого повстання у Петрограді і встановлення радянської влади в Центральній Росії. Як відомо, Мала Рада не підтримала утворення радянського уряду на чолі з В.І. Леніним, що викликало прихильне до неї ставлення з боку окремих європейських держав – Англії, Франції, Румунії. На той час керівництво Центральної Ради ще не наважувалось проголосити незалежність України, тому зовнішньополітичним зв'язкам не приділяли належної уваги. Адже українські лідери – М.Грушевський, В.Винниченко та ін. – були автономістами, прагнучи мати автономію в складі демократичної Російської держави. Через це вони практично не займалися питаннями зовнішньої політики.

На думку про незалежність України, а отже, і самостійність її зовнішньої політики, лідерів Центральної Ради навели події початку грудня 1917 р., коли вони одержали “Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради” від 4(17) грудня, де В.І. Ленін в ультимативній формі вимагав припинити пропуск військових частин через Україну на Дон, самостійно переміщувати українські війська з фронту, не допускати розгону рад, не перешкоджати російським збройним загонам заготовляти хліб. Ультиматум був відкинутий, почалася радянсько-українська війна.

Саме з цього часу, а особливо після проголошення незалежності України в IV Універсалі від 9(22) січня 1918 р. чітко вимальовуються два напрямки зовнішньополітичного курсу УНР: 1) стосунки з радянською Росією і 2) відносини з країнами Четверного союзу. Перший напрямок відзначався категоричністю: жодних стосунків з більшовиками, тільки війна. Тому Центральна Рада не робила жодних спроб піти на переговори з радянською Росією (однак були намагання провести переговори з урядами Дону й Кубані про створення загальноросійського федеративного уряду). Така категоричність була обумовлена абсолютним несприйняттям більшовицької радянської влади з тим розрахунком, що вона буде недовговічною. Тому Центральна Рада і продовжувала війну з Росією, сподіваючись на підтримку іноземних держав, насамперед своїх сусідів, бо власних сил для боротьби з більшовиками вона не мала і не могла чинити достойного опору, незважаючи на патріотизм студентської та шкільної молоді під Крутами. В результаті цей, силовий, варіант стосунків з радянською Росією зазнав поразки.

Другий напрямок – стосунки з країнами Четверного союзу – виявився більш результативним. 11 грудня 1917 р. Центральна Рада звернулася з нотою до всіх воюючих і нейтральних країн з повідомленням про утворення УНР і з пропозицією розпочати переговори про мир. Враховуючи, що держави Антанти і слухати не хотіли про мир, уряд УНР починає шукати зближення з країнами Четверного союзу. В свою чергу, останні були зацікавлені в існуванні України як держави, яка бажає укладення миру, тому запросили делегацію УНР для участі у переговорах з радянською Росією у Брест-Литовську. Результатом цих переговорів було підписання Берестейського мирного договору УНР з країнами Четверного союзу від 27 січня (9 лютого) 1918 р.

Щодо оцінки цього договору, то існують діаметрально протилежні оцінки. Радянська історіографія називала його “антинародним”, “зрадницьким”, сучасні дослідники, навпаки, оцінюють його досить високо, підкреслюючи, що з його підписанням УНР набула всіх прав і обов'язків суб'єкта міжнародного права і була офіційно прийнята в коло світової спільноти.

Однак щодо цього твердження є чимало сумнівів. Адже, по-перше, договір був укладений тільки з частиною світової спільноти, а саме з країнами Четверного союзу, країни Антанти мусили його не визнати, адже вони стояли на позиції “єдиної і неділимої” Росії, крім того, вони не бажали виходу Росії чи України з війни, яку вони в той час уже вигравали. По-друге, договір не міг бути угодою рівноправних партнерів, це був договір фактично переможця з переможеною країною. І політичним наслідком його була наступна окупація України австро-німецькими військами, хоча формально окупанти прийшли на підставі не Берестейської угоди, а окремого запрошення Центральної Ради від 12 лютого 1918 р. На той час уряд УНР був урядом без території (більша частина України була зайнята радянськими військами) і не міг представляти інтереси всього українського народу.

Договір мав і певні негативні для України економічні наслідки. Країни Четверного союзу, насамперед Німеччина, одержали змогу мати у своєму розпорядженні великі сировинні ресурси України, продовольчі товари, а для своєї промисловості – великий ринок, правда, з обмеженими можливостями платоспроможності населення.

Таким чином, на нашу думку, Берестейський договір набував в основному негативного характеру, хоча не слід відкидати й певні позитивні моменти: вихід чи, швидше, прорив України на міжнародну арену, врегулювання проблеми кордонів та обіцянка австро-угорського уряду створити в складі Австро-Угорщини український коронний край.

Більш активно і результативною була зовнішня політика Української гетьманської держави Павла Скоропадського. Серед її найбільш важливих напрямків слід відзначити: 1) переговори з радянською Росією, 2) взаємовідносини з країнами Четверного союзу, 3) встановлення дипломатичних стосунків з європейськими державами, і зокрема з державами, що утворилися на теренах колишньої Російської імперії.

Одним із завдань зовнішньої політики Української держави, передбаченим Берестейським договором, було урегулювання кордонів з Російською Федерацією, виведення російських військ з території України та підписання мирної угоди між обома країнами. Переговори розпочалися 23 травня 1918 р. в Києві. Українську делегацію очолював С.Шелухін, російську – Х.Раковський. 12 червня був підписаний преліминарний договір між Українською державою та РСФРР, який був успіхом для молоді української дипломатії. За угодою, на території радянської Росії були відкриті консульства в Москві й Петрограді та 30 консульських агентств в інших містах. Узгоджувались питання повернення громадян на свою батьківщину, стабілізації залізничного руху, допомоги військовополоненим, митних правил та товарообміну.

Однак діяльність української делегації на цих переговорах не характеризувалась самостійністю, оскільки уряд Павла Скоропадського був фактично маріонеткою в руках німецької окупаційної влади. Про це сьгоднішні історики пишуть украй рідко. Проте факт є фактом: в роботу української делегації, в хід переговорів постійно втручалися окупанти, в основному не на користь України. На переговорах постійно знаходився представник німецьких властей, коригував роботу української делегації і німецький посол у Києві барон Мумм.

Переговори продовжувались і після укладення преліминарного договору. Найбільш складним і заплутаним виявилось питання про кордони між обома державами. Українська делегація в основу розмежування поклала етнічний принцип, російська – врешті-решт прийняла його, але оскільки на території Східної і Північної України проживало багато росіян, з приводу кордонів розпочалися тривалі дискусії. Недоцільно говорити, що російська делегація навмисне затягувала переговори, адже складною була етнічна географія України. В результаті переговори з Росією закінчились безрезультатно, бо змінилася військово-політична ситуація: наближався розгром країн Четверного союзу, а з ним і кінець держави Скоропадського.

Важливою складовою зовнішньої політики Української держави в часи гетьманату були взаємовідносини з країнами Четверного союзу. На наше глибоке переконання, це були стосунки пануючих держав з підлеглими. Сучасні українські дослідники говорять про міфологему радянської історіографії, яка стверджує, що Скоропадський був простою маріонеткою в руках окупаційних військ [4]. Проте В.Соловйова наводить переконливі факти, які суперечать цьому твердженню: а) присутність в Україні шести корпусів німецьких військ та трьох корпусів австрійських. А хто може заперечити, що наявність окупаційних військ у тій чи іншій країні не впливає на політику правлячих кіл цієї країни? б) призначення Ф.Штейнгеля, німця за походженням, самостійника за переконаннями, главою дипломатичного представництва в Німеччині мало посилити довіру німецького уряду до Української держави, чого не зумів досягти попередньо призначений послом України в Берліні О.Севрюк; в) недопущення німцями організації української національної армії; г) постійне втручання окупаційних властей у внутрішні справи Української держави; д) Німеччина та Австро-Угорщина не давали можливості встановити дипломатичні контакти з нейтральними країнами та країнами Антанти, змінивши свою позицію лише в жовтні 1918 р.

Правда, Німеччина і Австро-Угорщина не заважали Скоропадському здійснювати культурні реформи, пов'язані з українізацією шкіл, створенням українських університетів, культурно-освітніх закладів тощо. Однак в умовах окупації

П.Скоропадський і не міг діяти інакше, в противному разі його б просто усунули від влади. Встановлені дипломатичні стосунки з Болгарією та Туреччиною не відігравали хоча б якоїсь помітної ролі в зовнішній політиці Української держави.

Сучасна історична наука зусиллями головним чином В.Матвієнка [5] відкрила нову сторінку історії української дипломатії періоду 1917-1921 рр. – стосунки з урядами, що виникли на території колишньої Російської імперії. Звичайно, діяльність українських представництв у Кубанській республіці, Фінляндії була тільки започаткована і не принесла помітних результатів для гетьманського уряду. Консульські стосунки існували в Україні ще з довоєнних часів з Італією, Данією, Великою Британією, Іспанією, Грецією, Естонією, Персією, Норвегією, Швецією. Гетьманський уряд надіслав дипломатичних представників до Фінляндії, Румунії, Швеції, Швейцарії, Норвегії, Українську державу визнали Данія, Греція, Персія, Норвегія, які направили до Києва своїх дипломатичних представників. Це був безсумнівний успіх української дипломатії. Розпочалися контакти щодо встановлення дипломатичних стосунків з країнами Антанти, оскільки українському уряду потрібно було міняти зовнішньополітичну орієнтацію.

Поразка Німеччини та її союзників у Першій світовій війні докорінно змінила політичну ситуацію в Україні. Радянська Росія через два дні після Комп'єнського перемир'я, 13 листопада 1918 р., скасувала Брестський мирний договір, що дало їй привід підтримати український більшовицький повстанський рух і направити свої війська для відновлення радянської влади в Україні. В Києві до влади прийшла Директорія на чолі з В.Винниченком та С.Петлюрою, яка проголосила відновлення Української Народної Республіки. Південь України окупували війська Антанти, в Одесі знаходились частини Добровольчої армії, які так само, як антантівські країни, не визнавали самостійності України. Директорія опинилася у складному становищі при визначенні зовнішньополітичних орієнтирів, з приводу яких були серйозні суперечки в керівництві Директорії. Частина з них на чолі з Винниченком виступала за посилення боротьби з військами Антанти та білогвардійцями, інша на чолі з Петлюрою вважала найбільшою небезпекою наступ більшовиків. Усе це призвело до непослідовності й авантюризму зовнішньополітичного курсу Директорії.

У зовнішній політиці УНР доби Директорії можна визначити такі основні напрями: 1) стосунки з радянською Росією; 2) взаємовідносини з країнами Антанти; 3) українсько-польські стосунки; 4) політика щодо нейтральних країн, країн колишнього Четвертого союзу та держав, утворених на теренах колишньої Російської імперії. Безумовно, головними були стосунки з Радянською Росією і Польщею, які відзначалися різкою конфронтацією чи тимчасовим замиренням.

Стосунки з радянською Росією Директорія розпочала з "війни ног", де більшовицький уряд звинувачувався в організації інтервенції проти УНР. В результаті 16 січня 1919 року Директорія оголосила війну "Совітській Росії". На нашу думку, це був чистої води авантюрний крок, бо Директорія не мала достатніх сил для воєнної протидії РРФСР, причому це було зроблено тоді, коли до Москви вже виїхала делегація УНР на чолі з С.Мазуренком для проведення переговорів. Можливо, вона сподівалась на допомогу Антанти. Допомоги на було, війна продовжувалась, а Директорія не відкликала свою делегацію. На переговорах, які тривали до часу залишення Директорією Києва, її представники мали запропонувати Москві створення воєнно-політичного союзу за умови припинення наступу радянських військ та визнання незалежності УНР, тактика ж радянської делегації полягала в тому, щоб, не визнаючи незалежності України, залучити війська Директорії до боротьби з білогвардійськими військами та інтервентами. Переговори себе вичерпали, коли Х.Раковський запропонував Директорії повністю капітулювати. Надалі, до кінця існування УНР, вона знаходилася фактично у стані війни з РСФФР.

Складними виявились взаємовідносини з Польщею. Її керівники проголосили своєю метою відновлення Речі Посполитої в межах 1772 року, що означало відторгнення від України її правобережної частини. Відтоді стосунки двох держав стали вкрай ворожими. Польсько-українська війна 1919 р. завершилась повним розгромом ЗУНР. Численні і тривалі переговори між Польщею й УНР, які велися протягом другої половини 1919 – квітня 1920 років, закінчилися фактичною капітуляцією українського уряду, про що свідчить ганебний договір між С.Петлюрою і Польщею від 21 квітня 1920 р., який віддавав полякам західноукраїнські землі в обмін на визнання незалежності УНР. Польща кинула свого українського союзника напризволяще, підписавши в березні 1921 р. Ризький мирний договір з радянською Росією.

Зазнав фактично невдачі зовнішньополітичний курс на зближення з Антантою, пошуки союзників серед нейтральних країн. Хоча УНР доби Директорії розширила дипломатичні контакти порівняно зі своїми попередниками, відкривши чи відновивши посольства та місії в Німеччині, Австрії, Туреччині, Болгарії, Великій Британії, Італії, Ватикані, Греції, Румунії, Швейцарії, Швеції, Норвегії, Бельгії та Голландії, Кубанській республіці, в Області Війська Донського, Білоруській Народній Республіці та ін., дієвість їх була малоефективною. Країни Антанти юридично не визнавали УНР, нейтральні країни, приймаючи українські місії, ставились до них, залежно від політичної ситуації в Україні. Після 1920 р. вони фактично не представляли Україну, а тільки зарубіжних емігрантів-українців. Не здобула міжна-

родного визнання і делегація УНР на Паризькій мирній конференції в 1919 р.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що національні уряди України в період революції 1917-1921 рр. сформували загальний зовнішньополітичний курс, спрямований на міжнародне визнання Української національної держави, шукали від європейських держав допомоги на боротьбу зі своїм головним ворогом – більшовицькою Росією. Уряди Української держави гетьмана Скоропадського та УНР доби Директорії розширили

дипломатичні контакти, заснувавши свої представництва в ряді держав Західної та Центральної Європи, державними утвореннями на теренах колишньої Російської імперії, але ефективних союзників, за винятком хіба що країн Четверного союзу в 1918 р. чи Польщі в період радянсько-польської війни, не знайшли. З поразкою національно-визвольної революції 1917-1921 рр. припинилась і дипломатична діяльність українських урядів на теренах власної держави.

Література

1. Лихолат А.В. Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине. – М., 1949; Хміль І.С. З прапором миру крізь полум'я війни. – К., 1962; Симоненко Р.Г. Провал політики міжнародного імперіалізму (друга половина 1919 – березень 1921 рр.) – К., 1965; Супруненко Н.И. Очерки истории гражданской войны и военной интервенции на Украине. – М., 1966; Карпенко А.Е. Иностранная военная интервенция на Украине (1918-1920). – Харьков, 1966; Скаба А.Д. Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в стране Советов. – К., 1971.
2. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції: У 3 кн.; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917-1920 рр.: У 4 ч. – Відень 1921; Шаповал М. Занепад УНР. – Прага, 1928; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле, 1914-1918: У 4 кн. – Львів, 1923-1924; Шелухін С. Варшавський договір між поляками і С.Петлюрою 21 квітня 1920 р. – Прага, 1920; Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: У 7 т. – Торонто, 1962-1965 та ін.
3. Соловйова В.В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1921 рр.: Монографія. – Київ; Донецьк, 2006.
4. Там само. – С.82.
5. Матвієнко В. Українська дипломатія 1917-1921 рр. На теренах постімперської Росії. – К., 2002.

Надійшла до редколегії 16.12.2007 р.